

organizacija i pokreta u Prvoj i Drugoj Jugoslaviji, njihovoj uzročno-posljedičnoj vezi, jer to pomaže da se bolje razumije rodna politika unutar društvenih odnosa. Ona također otkriva jedno bitno zapažanje, a to je da se KPJ, u jeziku prisutnom u arhivskoj građi, nije koristila izrazom borbe protiv kapitalizma i kapitala (164-165), a zaključno posmatrano i u marksističkom smislu to bi mogao biti i jedan od uzroka njezinog pada, kao i pada Jugoslavije.

Interdisciplinarnost kao metoda pisanja ovih autora/ica, raznovrsnost literature, odnosno, kritički pregled jugoslavenske i međunarodne historiografije i analiza primarnih izvora još čvršće utemeljuje rezultate ovog zbornika u nalaženju odgovora na razna konkretna pitanja historijata AFŽ-a, učesnica žena u partizanskoj borbi, o rukovodstvu KPJ, ali i historije žena u periodu mira, u kontekstu svakodnevnog života ili njihove medijske reprezentacije. Sve one koje zanima rodna i historija žena Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji svakako će naći bogatu analizu i naučnu argumentaciju kroz feminističke teorijske okvire u navedenim člancima i esejima, poduprte proučavanjem historijske građe. Pritom je vidljiv timski rad na ovom zborniku, vođen idejom da su kategorije identiteta, u ovom konkretnom primjeru roda, nadasve fleksibilne i da im nije moguće pristupati kao nečemu nepromjenjivom. Stoga su i isticani primjeri u kojima su žene stupale u nekonvencionalne, netradicionalne, "neženske" uloge u vremena kada je to bilo neophodno, a kulminacija toga je bilo stvaranje AFŽ-a kao izraza kolektivne političke volje žena da (barem idejno) djeluju kao ujedinjena kategorija. U ovim tekstovima dat je prikaz cikličnih smjena "tradicionalnog" i "modernog" u Bosni i Hercegovini za vrijeme Jugoslavije,

ali i da napredak nisu iskusili svi/e pripadnici/e društva u onom smislu kako je to revolucija obećavala, čime se na određeni način može objasniti opstanak borbe između ove dvije vrste vrijednosti i u savremenom društvu. Historičari/ke ne samo rodne i ženske, već i političke, društvene, ekonomske i kulturne historije će biti zadovoljni nalaženjem interesantnih polazišta u ovom zborniku za vlastita buduća istraživanja, kao i istraživači drugih humanističkih i društvenih nauka.

AMELA HADŽAJLIĆ

Muhamed Nametak, *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi. Kulturni tokovi i stvaranje socijalističkog društva u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952. godine*, Institut za historiju, Sarajevo, 2016, 187 str.

Knjiga autora dr. Muhameda Nametka pod naslovom *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi. Kulturni tokovi i stvaranje socijalističkog društva u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952. godine*, predstavlja djelomično pre-rađeni magistarski rad odbranjen na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2012. godine. Obima je 187 strana, od kojih se na glavni tekst odnosi 151 strana, na zaključak na bosanskom jeziku 4 strane (169-172), popis korištenih izvora i literature 7 strana (177-183) te na sadržaj 2 strane (5-6). U nizu dat je prateći kritički aparat sa 537 napomena u ujednačenoj formi. Pored uvodnih razmatranja (str. 3-7) rad je koncipiran iz pet glava sa po više kraćih poglavlja. U uvodnim razmatranjima autor je posebno naglasio cilj i zadatak istraživanja, koji u osnovi sadrži odgovor na pitanje: da li je Komunistička partija uspjela u svojim ciljevima koje je pred kulturu stavila,

a ako ne koje su posljedice kulturne politike po bosanskohercegovačko stanovništvo? U okviru razmatranja kulturne politike autor je fokus stavio na propagandu, politički motivirano kulturno stvaralaštvo, izgradnju socijalističkog *novog čovjeka* i na prosvjetni sistem. Posebno je naglasio da je cilj da se istraži kako i koliko je korišten i/ili reguliran mehanizam kulture kako bi se izmijenilo bosanskohercegovačko društvo nakon Drugog svjetskog rata. Iz tog razloga autor je definirao zadatak da promatrajući glavne kulturne tokove, odnosno cjelokupnost glavnih procesa u kulturi, traga za odgovorom na pitanje kako i koliko je kultura doprinijela transformaciji bosanskohercegovačkog društva nakon Drugog svjetskog rata.

U prvoj glavi knjige pod naslovom *Osnovna obilježja kulturne politike Bosne i Hercegovine u periodu 1945-1952. – kontekst, ciljevi i uzori* (str. 17-30) autor promatra okruženje u kojem se razvijala kulturna politika u Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata, uzori i njezini konkretni ciljevi. Naglašava da su poslijeratnu jugoslavensku kulturnu politiku definirali unutrašnji i vanjski faktori, tj. realnost koju su nove vlasti zatekle. Autor posebno ukazuje na činjenicu da je kulturna politika u poslijeratnoj Jugoslaviji, pa samim time i u Bosni i Hercegovini, bila administrativno-etastičkog karaktera. Kroz čitav period koji je predmet razmatranja, ona je zadržala tu osobinu, ali se mijenjala forma ideološke suštine, u zavisnosti od objektivne političke i ekonomske situacije i ciljeva koje je pred kulturu postavila Komunistička partija, kao i sazrijevanje partijske strukture koja je kroz kritiku i samokritiku, stalno učenje iz ranijih iskustava, postepeno preformulirala neke od svojih ciljeva. Dugoročni cilj kulturne politike je bio stvaranje socijalističkog društva i novog

čovjeka, dok je kratkoročnih ciljeva bilo više, od agitacije i propagande za tekuće razvojne projekte do korištenja kulturnih medija, kako bi se vršila represija nad neistomišljenicima, stabilizirao režim i sl.

U drugoj glavi knjige pod naslovom *Kulturna revolucija* (str. 31-62) predmet razmatranja autora je revolucionarni karakter nove kulture u smislu odnosa prema starijim kulturnim stvaraocima, kulturnoj baštini, ali i stvaranju novih kulturnih okvira u kojem je novo društvo trebalo da egzistira. Ukazuje na činjenicu da su u periodu od 1945. do 1952. godine nastupile brojne promjene uzrokovane raznim spoljnim i unutrašnjim faktorima. Najveći potres na kulturnoj sceni Bosne i Hercegovine je izazvao sukob sa Informbiroom 1948. godine, a od tada proces uspostavljanja kulturnih standarda po sovjetskim principima se postepeno napuštao i nastajala je nova kulturna politika. Jednu od najvećih promjena je doživjela izdavačka djelatnost u Bosni i Hercegovini, koja je predstavljala važan indikator za proučavanje kulturnih tokova u periodu od 1945. do 1952. godine. Posmatrajući izdavačku djelatnost moglo se vidjeti koji način pisanja je favorizovala državna vlast. Odnos socijalističkog sistema prema kulturnoj baštini u Bosni i Hercegovini je bio diktiran činjenicom da je socijalizam kao revolucionarna ideologija želio da ukloni prijašnje sisteme vrijednosti i uspostavi nove koji su bili u skladu sa ciljevima uspostave socijalističkog, odnosno komunističkog društva. Autor posebno naglašava da se problem očuvanja kulturne baštine pored ideoloških koncepcija novih vlasti ogledao i u tome što kod pojedinih lokalnih organa vlasti nije bila sadržana svijest o potrebi očuvanja kulturno-historijskog naslijeđa. Posebno ukazuje na činjenicu da je period od 1945. do 1952. godine u Bosni i Hercegovini bio

obilježen masovnom izgradnjom institucija nauke i kulture. Pored muzeja neizostavan element u poslijeratnom kulturnom životu su bila kulturno-umjetnička društva, koja su kroz amaterski kulturno-umjetnički i prosvjetni rad davala značajan impuls kulturnom razvoju i provođenju partijske kulturne politike poslije Drugog svjetskog rata. Njihov rad je imao ulogu da pridobiju građane za podršku vlastima kroz kulturni i prosvjetni rad koji je bio na liniji partije.

U trećoj glavi pod naslovom *Kulturna politika i socio-ekonomski preobražaj zemlje* (str. 63-108), u četiri tematske cjeline i prikaz nekoliko značajnih dešavanja iz tog perioda, autor traga za odgovorom na pitanje kako je kultura mijenjala bosanskohercegovačko stanovništvo, a usput se razmatra odnos kulture i privrede i utjecaj kulture na određene grupacije stanovništva kako bi se socio-ekonomska struktura države promijenila. U prvoj tematskoj cjelini autor je ukazao na činjenicu da je prvi zadatak bio da se kroz razne načine mobilizira stanovništvo za potrebe razvoja, u sklopu čega je bila i agitacija koja je podvlačila važnost stručnih kadrova za brz i uspješan razvoj zemlje. Drugi zadatak, koji je agitprop imao, bilo je da se osigura što bolji i efikasniji rad kako novih tako i zatečenih radnika u privredi. Agitacija koja je bila zadužena za privlačenje radne snage, prije svega sa sela, zasnivala se na dnevnoj štampi, predavanjima i filmu. Autor navodi da, ako se utjecaj agitacije i propagande na mobilizaciju radne snage za potrebe privrede posmatra hronološki, može se zaključiti da je taj rad s vremenom bio sve masovniji, ali da to nije povećalo trajno uključivanje radnika u privredu. Smatrao je da samo povećanjem produktivnosti rada može doći do izgradnje socijalizma. Argument je bio da je kapitalizam "pobijedio"

feudalizam na način da je razvio metode rada koje su doprinijele većoj produktivnosti. Autor ukazuje na činjenicu da su obrazovanje i kulturna emancipacija radnika također bili značajni ciljevi kulturne politike. Propagandni aparat je pokušavao javnosti predstaviti graditelje koji u punom radnom zanosu grade prugu, a kao potvrdu tome trebala su i da posluže stalno organizovana takmičenja. Omladinske radne akcije su pored svog ekonomskog imale i politički značaj jer su trebale poslužiti kao mjesto na kojem će se stvoriti novi kadrovi ne samo za industriju već i rukovođenje lokalnih sredina. Stvaranje *novog čovjeka* imalo je ideološke, ali i praktične konotacije, gdje se praktična pozadina ogledala u činjenici da je Partiji, kao glavnom tumaču i predstavniku socijalizma, bilo lakše da vlada u društvu *novih ljudi* koji su bili spremni na brojna odricanja i žrtvu u cilju izgradnje socijalizma. Autor posebno naglašava da je proces izgradnje *novog čovjeka* u socijalističkom društvu Bosne i Hercegovine i Jugoslavije bio izuzetno slojevit, odvijajući se na svim nivoima ljudske egzistencije. Gotovo svi procesi koji su se dešavali u prvih godina poslije rata bili su direktno ili indirektno povezani sa izgradnjom novog čovjeka. Posebnu pažnju autor je posvetio problemu nacionalizacije, što je bio jedan od prvih koraka u izgradnji socijalističkog društva. Korištenje javnih skupova i manifestacija za promociju socijalizma i posebno *novog čovjeka* je također bila česta pojava. Posebnu pažnju autor je posvetio utjecaju kulturne politike na položaj i preobražaj seljaštva i žena. U Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji glavni pokretač rada na ženskoj emancipaciji i povećanju njene uloge u društvu bio je Antifašistički front žena (AFŽ), koji je bio moćno agitaciono-propagandno udruženje, koje je još prije nego što se rat

završio, postalo utjecajno i na području Bosne i Hercegovine. Autor posebno ukazuje na činjenicu da su od 1945 do 1952. godine postojala dva perioda u kulturnom djelovanju među ženama. U periodu neposredno poslije završetka rata uloga propagande je bila jačanje podrške žena Komunističkoj partiji, što se ogledalo kroz predizborne kampanje, brojne konferencije i predavanja o važnosti izbora, jačanju kulta žena koje su sudjelovale u ratu na strani antifasista. Nakon učvršćenja komunista na vlasti počela je upotreba kulturnih mehanizama kako bi se žene uključile u gradnju novog društva i prije svega kako bi se one same *rekonstruisale* po socijalističkim uzusima.

U četvrtoj glavi pod naslovom *Prosvjeta u službi ideologije* (str. 109-148), u četiri tematske cjeline autor promatra prosvjetu kao najznačajniji dio kulture, a kroz nju se objašnjava i njezina funkcija u novoj državi. U uvodnim razmatranjima autor je ukazao na činjenicu da je razvoj prosvjete u Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata imao pred sobom dosta težak put zbog naslijeđenog stanja iz prethodnog prosvjetnog sistema, ali i zbog same strukture bosanskog stanovništva, njegove tradicije i kulturne baštine. Obrazovne institucije su dobile zadatak ne samo da obrazuju već i da (pre)odgajaju nove generacije u duhu socijalizma, da ih učine zdravim i sposobnim ljudima. Nakon rezolucije Informbiroa 1948. godine, dolazilo je do postepenih promjena i u kulturno-prosvjetnoj politici. Odlukama Trećeg plenuma CK KPJ, koji se održao krajem decembra 1949. godine, odlučeno je da će se aktivnije sprovesti decentralizacija, borba protiv birokratije i razvijanje samoinicijative kod nižih nivoa narodne vlasti. Kao posljedica provođenja odluka Trećeg plenuma, 1951. godine ukinuto je bilo Ministarstvo za prosvjetu i

Ministarstvo za nauku i kulturu, a osnovao se *Savjet za nauku, prosvjetu i kulturu NR BiH*. Autor posebno naglašava da je razvoj visokog školstva od 1945. do 1952. godine predstavljao jednu od najznačajnijih tekovina kulturne politike u Bosni i Hercegovini, jer je potreba za obrazovanjem visokoškolskog kadra bila očita u svim strukama. Zakonskim rješenjem vlade NR Bosne i Hercegovine od 11. septembra 1949. godine osnovan je Univerzitet u Sarajevu kao najviša nastavno-vaspitna i naučna institucija u NR BiH. Osnovni zadaci Univerziteta su bili da izgrađuje visokokvalificirane stručnjake, da provodi naučnoistraživački rad, da učestvuje u naučnom rješavanju zadataka kulturne, privredne i tehničke izgradnje zemlje, da izgrađuje i razvija stručnost u nastavi te da popularizira naučna i tehnička dostignuća. Pored svoje praktične svrhe, opismenjavanja i obrazovanja stanovništva, koje je poslije moglo značajnije da pomogne privredni i kulturni razvoj zemlje, narodno prosvjećivanje je imalo i propagandnu ulogu. Narodnim prosvjećivanjem se slala jasna poruka da je nova vlast na strani napretka, prosvjećivanja, znanja i sveopćeg dobra, a da se bori da iskorijeni negativne vrijednosti u društvu, u koje su spadali *religioznost, površnost, primitivizam i buržoaska eksploatacija*. Autor posebno ukazuje na značaj narodnog prosvjećivanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952. godine jer je taj proces donio dosta pogodnosti stanovništvu, ali je isto tako imao određene nedostatke koji su ga spriječili da u potpunosti ostvari prosvjetne ciljeve koje su vlasti stavile pred njega. Najznačajnija tekovina narodnog prosvjećivanja je bila da je nepismenost kao prepreka društveno-ekonomskom razvoju uklonjena. Ipak, autor je posebnu pažnju posvetio ideološkoj pozadini prosvjete i narodnog prosvjećivanja, ukazujući i na činjenicu da se u škole unosio

novi dub što je podrazumijevalo kićenje razreda parolama, slikama narodnih heroja i državnih rukovodilaca, zahvalnost borcima i Titu. Autor je zatim ukazao na važno pitanje vezano za ideologiju u prosvjeti, koje se odnosilo na sistematsko gušenje vjeronauke u školama, kao i pritisak na vjersku nastavu organiziranu od strane vjerskih zajednica van škola (mektebi, preparandije i sl.), a kasnije je određeno da će roditelji morati odlučivati da li će njihova djeca pohađati vjeronauku. Na taj način, roditelji koji bi se izjašnjavali u korist pohađanja vjeronauke, dolazili su u opasnost da budu označeni kao zaostali, sumnjivi ili neprijateljski nastrojeni prema vlastima. Vremenom su, međutim, vjerski praznici u potpunosti potisnuti, a stavljeno je težište na proslavljanje domaćih ili međunarodnih praznika koji su imali komunistički karakter, kao što su bili 29. novembar (Dan FNRJ) i 1. maj (Međunarodni praznik rada).

Autor posebno ukazuje na činjenicu da se u konačnici moglo tvrditi da je sukob sa Informbiroom donio dobre stvari za prosvjetu u Bosni i Hercegovini jer je, zatezanjem odnosa sa Sovjetskim Savezom, prestalo strogo pridržavanje ideološki orijentirane nastave. Sama činjenica da su se vlasti na kraju ovog perioda oslanjale na kvalitet i mobilizacijsku snagu predavanja nastave marksizma, a ne na obavezno pohađanje tog predmeta govorilo je da je došlo do perioda smanjenja utjecaja ideologije u školstvu i stvaranja manje indoktriniranog kadra iz kulturno obrazovnih institucija. Postepeno su se tražila nova rješenja, učilo se iz vlastitih grešaka sve u cilju pronalaženja prosvjetnog sistema koji bi iz djece izvukao maksimum u izgradnji socijalizma u Bosni i Hercegovini.

U petom poglavlju pod naslovom *Od sovjetskog modela kulturne politike do početka zapadnih utjecaja na kulturu* (str. 149-168)

autor traga za odgovorom na pitanje kako je kulturni život u Bosni i Hercegovini izgledao nakon rezolucije Informbiroa. Ukazuje na činjenicu da su se u tom periodu pokušavale ispraviti greške u funkcioniranju agitprop aparata. U kulturnom stvaralaštvu tokom 1948. godine nije došlo do većih idejnih gibanja, čak štaviše kulturni radnici su podvlačili potrebu slijeđenja sovjetske kulturne estetike, socijalističkog realizma i teorije odraza, po kojoj je svaki umjetnik svojim djelima odražavao stvarnost. Ublažavanje cenzure i omogućavanje slobodnijeg djelovanja, međutim, nije značilo i umanjeње značaja Partije, koja nije bila spremna da dijeli vlast sa bilo kim, a u prilog tome je govorila i činjenica da je na dan obilježavanja završetka gradnje pruge Brčko-Banovići 7. novembra 1950. svim CK-ima u Jugoslaviji upućena direktiva da se na zgradama CK istakne samo partijska zastava. Izvjesno popuštanje kontrole nad kulturnim tokovima je doprinijelo jačanju zapadnog kulturnog utjecaja u Jugoslaviji početkom pedesetih godina, što je rezultiralo većim uvozom i konzumiranjem zapadnih filmova i muzike. Konačno, jedna od ključnih promjena koja je nastupala sa novim kursom u kulturnoj politici, bila je i komercijalizacija kulturnog života, koja je nastupila usljed promjena u načinu finansiranja rada kulturnih ustanova. Pored prirodnih ljepota u Bosni i Hercegovini turisti su značajan interes pokazivali za orijentalni dio Sarajeva i Zemaljski muzej, tako da je ekspanzija turizma početkom 50-tih godina, također imala ulogu kulturne promocije i otvaranje Bosne i Hercegovine prema Zapadu.

U zaključnim razmatranjima autor navodi da je taj period donio i dobre i loše stvari za razvoj kulturnog života u Bosni i Hercegovini. U najveća postignuća ubraja značajno smanjenje nepismenosti, izgradnju brojnih škola, do-

movu kulture, biblioteka i drugih institucija kulture, a također, ukazuje na činjenicu da su u tom periodu bili pokrenuti brojni časopisi, koji su pratili kulturni život, otvarala su se izdavačka preduzeća, kina, domovi kulture, što su bili preduvjeti za uspješan kulturni razvoj jednog modernog društva. Osim toga, obrazovanje, kulturne manifestacije i događaji su postali dostupni većem dijelu stanovništva. Na kraju, autor zaključuje da su temelji suvremenog kulturnog života u Bosni i Hercegovini udareni upravo kulturnom politikom u periodu 1945. do 1952. godine. Baza koja je tada nastala se vremenom obogaćivala shodno mogućnostima i potrebama da bi na kraju postala ono što je danas dostupno stanovništvu.

Knjiga autora Muhameda Nametka je rezultat obimnog istraživačkog rada i donosi mnogo pouzdanih činjenica, vezanih za procese koji su obilježili jedan važan period u prošlosti Bosne i Hercegovine. Pisana je pregledno i stručno, a svojom pojavom popunjava jednu osjetnu prazninu u bosanskohercegovačkoj historiografiji, pa se može toplo preporučiti za čitanje.

ZIJAD ŠEHIĆ

Husnija Kamberović, *Džemal Bijedić – politička biografija, Udruženje za modernu historiju (UMHIS), Sarajevo, 2017, 436 str.*

Zbog velike zainteresovanosti i pozitivnih komentara nakon izlaska prvog izdanja knjige *Džemal Bijedić – politička biografija*, autor Husnija Kamberović se odlučio na izdavanje i drugog dopunjenog izdanja. Izdanje je dopunjeno samo u dijelu koji se odnosi na Bijedićevu aktivnost neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Monografija o

Bijediću je rezultat dugogodišnjih istraživanja u brojnim arhivskim ustanovama, prikupljanju arhivske građe i temeljitom pregledu svakog spisa, koji se makar malo dotiče Džemala Bijedića i događaja u vremenu u kojem je djelovao. U historiografiji biografije imaju veliki značaj ne samo zbog toga što se inače iscrpno bave određenom osobom već i zbog toga što sadrže mnoštvo podataka koji su veoma važni za naučnu i širu javnost. Takav je slučaj i sa biografijom Džemala Bijedića jer predstavlja izuzetno značajnu političku ličnost, osobu koja se polahko, ali sigurno penjala na političkoj ljestvici socijalističke Jugoslavije.

U *Predgovoru* Kamberović se osvrnuo na izvore i literaturu koji su osnova na kojoj počiva ovo djelo. Prije svega, radi se o Bijedićevoj ostavštini koja se čuva u Muzeju Hercegovine u Mostaru. Korištena je i građa iz Arhiva Hercegovačko-neretvanskog kantona u Mostaru, Arhiva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije u Beogradu, Arhiva Centralnog komiteta SK Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Arhiva Centralnog komiteta SK Hrvatske u Zagrebu, Kabineta Predsjednika Republike u Beogradu, Arhiva Ministarstva inostranih poslova u Beogradu, te Arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Poseban izvor predstavljaju listovi *Oslobođenje* i *Borba* iz vremena kada je Džemal Bijedić bio predsjednik SIV-a, te mostarski list *Sloboda*. Važan izvor podataka o Bijediću, jeste i njegova knjiga *„Samoupravljanje kao zahtjev i praksa”*. Međutim, kao i svaki drugi historičar istraživač tako se i Kamberović susretao sa određenim poteškoćama u pronalasku i dobijanju građe od nadležnih institucija. Nije uspio doći do materijala koji se odnosi na Bijedićevu pogibiju, zbog čega nastoji skrenuti pažnju na nužnost otvaranja svih arhiva istraživačima jer bez toga bismo